

Razvoj sposobnosti emocionalne inteligencije – znamo li dovoljno?

ANA BABIĆ ČIKEŠ*

• <https://doi.org/10.31823/d.31.3.5> •

UDK: 159.942:159.95 • Prethodno priopćenje

Primljeno: 24. travnja 2023. • Prihvaćeno: 2. lipnja 2023.

Sažetak: *Pretpostavlja se da sposobnosti emocionalne inteligencije s dobi napreduju i da je moguće poticati njihov razvoj, no vrlo je malo istraživanja koja se bave tim aspektom emocionalne inteligencije. Istraživanja razvoja u kontekstu modela sposobnosti emocionalne inteligencije kod djece, prema našim saznanjima, nema, a istraživanja na adolescentima upućuju na napredak u emocionalnoj inteligenciji, ali i na potrebu dodatnih istraživanja koja bi razjasnila tijek i korelate razvoja. Na uzorcima odraslih dobivene su značajne, ali u određenoj mjeri kontradiktorne razlike među kohortama koje sugeriraju da iskustvo doprinosi napretku u sposobnostima, ali i da starije kohorte imaju niže rezultate. Razvoj emocionalnih sposobnosti istraživan je i izvan konteksta emocionalne inteligencije, te se u ovom radu daje pregled tih istraživanja. Potrebna su dodatna istraživanja koja bi omogućila stvaranje cjelovite slike razvoja sposobnosti emocionalne inteligencije, što bi imalo mnoge korisne praktične implikacije.*

Ključne riječi: *emocionalna inteligencija; razvoj; sposobnosti; emocije; prepoznavanje emocija; razumijevanje emocija; upravljanje emocijama.*

Uvod

U posljednjih nekoliko desetljeća sve je veća svijest o tome da je važno razumjeti svoje i tuđe emocije i njima upravljati kako bismo se što bolje prilagodili okruženju u kojem živimo i optimizirali svoja postignuća. Mnogo je znanstvenih istraživanja koja se bave psihološkim konstruktima povezanim s načinima na koje obrađujemo emocionalne informacije i

* Doc. dr. sc. Ana Babić Čikeš, Filozofski fakultet Osijek, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Lorenza Jäger 9, Osijek, Hrvatska, ababic@ffos.hr

na koje se nosimo s emocijama.^{1,2} Jedan od najpoznatijih takvih konstrukata jest emocionalna inteligencija, koja predstavlja skup sposobnosti povezanih s procesiranjem emocionalnih informacija koje se mjere pretežno testovima, analogno mjerenju sposobnosti opće inteligencije.^{3,4} Pretpostavlja se da se ta inteligencija razvija s dobi, da je njezin razvoj pod utjecajem različitih urođenih i okolinskih činitelja i da je moguće poticati ga.⁵ Istraživanja su potvrdila da emocionalna inteligencija pozitivno doprinosi različitim aspektima života, kao što su socijalno funkcioniranje, akademski uspjeh, uspjeh na poslu, zdravlje i dobrobit, od dječje do odrasle dobi.^{6,7} Kako bi nastojanja da se pospeši razvoj emocionalne inteligencije bila što učinkovitija, potrebno je poznavati tijek njezina razvoja, odnosno tijekove razvoja pojedinačnih sposobnosti koje čine tu vrstu inteligencije. Međutim autori u području istraživanja emocionalne inteligencije nisu se mnogo bavili temom razvoja. I nakon 30 godina vrlo je malo istraživanja koja nastoje ispitati dobne promjene u crtama i sposobnostima emocionalne inteligencije.⁸ No njezine sposobnosti istražuju se i u drugim kontekstima, kao pojedinačne sposobnosti i kompetencije, kao što je prepoznavanje emocija, ili u kontekstu drugih modela, kao što je emocionalno znanje.^{9,10} Ta su područja istraživanja

¹ S. A. DENHAM, H. H. BASSETT, E. WAY, M. MINCIC, K. ZINSSER, K. GRALING, Preschoolers' emotion knowledge: self-regulatory foundations, and predictions of early school success, u: *Cognition & emotion* 26(2012.)4, 667–679.

² F. PONS, P. L. HARRIS, M. DE ROSNAY, Emotion comprehension between 3 and 11 years: developmental periods and hierarchical organization, u: *European journal of developmental psychology* 1(2004.)2, 127–152.

³ P. SALOVEY, J. D. MAYER, Emotional intelligence, u: *Imagination, Cognition, and Personality* 9(1990.)3, 185–211.

⁴ J. D. MAYER, D. R. CARUSO, P. SALOVEY, The ability model of emotional intelligence: Principles and updates, u: *Emotion Review* 8(2016.)4, 290–300.

⁵ M. ZEIDNER, G. MATTHEWS, R. D. ROBERTS, C. MACCANN, Development of emotional intelligence: Towards a multi-level investment model, u: *Human development* 46(2003.)2–3, 69–96.

⁶ M. BUCICH, C. MACCANN, Emotional intelligence research in Australia: Past contributions and future directions, u: *Australian journal of psychology* 71(2019.)1, 59–67.

⁷ S. E. RIVERS, I. J. HANDLEY-MINER, J. D. MAYER, D. R. CARUSO, Emotional intelligence. u: R. J. STERNBERG (ur.), *The Cambridge handbook of intelligence*, Cambridge, 2020., 709–735.

⁸ B. NAVARRO-BRAVO, J. M. LATTORE, A. JIMÉNEZ, R. CABELLO, P. FERNÁNDEZ-BERROCAL, Ability emotional intelligence in young people and older adults with and without depressive symptoms, considering gender and educational level, u: *PeerJ* 7(2019.), e6595.

⁹ S. R. BERZENSKI, T. M. YATES, The differential influences of parenting and child narrative coherence on the development of emotion recognition, u: *Developmental psychology* 53(2017.)10, 1912–1923

¹⁰ N. ALONSO-ALBERCA, A. I. VERGARA, C. ZAPPULLA, R. DI MAGGIO, U. PACE, K. (F.) SHEFFLER, Cross-cultural validity of the Emotion Matching Task, u: *Journal of child and family studies* 29(2020.)4, 1159–1172.

često međusobno nepovezana, a u isto vrijeme bogata empirijskim dokazima koji bi mogli koristiti istraživačima i praktičarima koji se bave emocionalnom inteligencijom. Stoga je svrha ovog rada ponuditi pregled istraživanja usmjerenih na razvoj različitih sposobnosti emocionalne inteligencije. Takav će pregled omogućiti sagledavanje tijekom cjeloživotnoga razvoja pojedinih emocionalnih sposobnosti te prepoznavanje ključnih životnih razdoblja za primjenu ciljanih intervencija za poticanje razvoja. Nadalje, pregled bi mogao pomoći u prepoznavanju pitanja i problema čije bi istraživanje dodatno unaprijedilo spoznaje o razvoju emocionalne inteligencije, kao i u sagledavanju metodoloških problema u istraživanjima njezina razvoja.

1. Razvoj sposobnosti emocionalne inteligencije

Mayer i suradnici predstavili su emocionalnu inteligenciju kao konstrukt koji obuhvaća sposobnosti potrebne za rješavanje problema koji uključuju procesiranje emocionalnih informacija.^{11,12} Četiri su područja rješavanja problema: prepoznavanje emocija, olakšavanje mišljenja korištenjem emocija, razumijevanje emocija i upravljanje emocijama. Svako od tih područja uključuje veći broj pojedinačnih sposobnosti, a klasteri sposobnosti razlikuju se po složenosti. Na primjer prepoznavanje emocija temeljna je sposobnost, a upravljanje emocijama složena, koja zahtijeva korištenje temeljnim sposobnostima. Autori smatraju da se sposobnosti svakoga područja razvijaju s dobi od jednostavnijih prema složenijima te da se razvijaju usporedno.

1.1. MODEL RAZVOJA EMOCIONALNE INTELIGENCIJE

Zeidner i suradnici predložili su model razvoja emocionalne inteligencije prema kojemu se njezine sposobnosti razvijaju od najranije dobi posredstvom bioloških, socijalnih i kulturnih činitelja.¹³ Tako su emocionalni doživljaji djeteta i odgovori na njih u prvim godinama života pod utjecajem temperamenta djeteta. Temperament podrazumijeva individualne razlike u reaktivnosti i samoregulaciji koje se pojavljuju rano tijekom razvoja.¹⁴ Nakon prve godine života u razvoju emocionalnih sposobnosti evidentira se utjecaj učenja vještina temeljenih na pravilima. Dakle načini

¹¹ P. SALOVEY, J. D. MAYER, Emotional intelligence.

¹² J. D. MAYER, D. R. CARUSO, P. SALOVEY, The ability model of emotional intelligence: Principles and updates, 290–300.

¹³ M. ZEIDNER, G. MATTHEWS, R. D. ROBERTS, C. MACCANN, Development of emotional intelligence: Towards a multi-level investment model.

¹⁴ M. K. ROTHBART, Temperament, development, and personality, u: *Current directions in psychological science* 16(2007.)4, 207–212.

na koje djeca doživljavaju emocije, o njima zaključuju i njima upravljaju oblikovani su i emocionalnim znanjem koje se steže socijalizacijom.¹⁵ Samosvjesna regulacija emocija treća je komponenta povezana s razvojem sposobnosti emocionalne inteligencije. Djeca školske dobi sve bolje razumiju sebe kao društveno biće i koriste se tim znanjem radi regulacije osjećaja.¹⁶ Za razvoj vještina samosvjesnoga upravljanja emocijama vrlo su bitni iskustvo i odnosi s roditeljima te razvoj metakognitivnih sposobnosti.¹⁷ Autori modela pretpostavljaju da će djeca koja manje intenzivno emocionalno reaguju i bolje su regulirana u prvoj godini života lakše usvojiti vještine temeljene na pravilima koje se tiču emocija, a ona koja su bolje usvojila te vještine bit će uspješnija u samosvjesnoj regulaciji emocija. Vrijednost je opisanoga modela u tome što su identificirani biološki, kognitivni i socijalni procesi koji grade kompetencije emocionalne inteligencije, te time predstavlja okvir za proučavanje razvoja njezinih sposobnosti. No čini se da opisani model nije imao mnogo uspjeha u usmjeravanju istraživača emocionalne inteligencije na istraživanja razvoja, te je broj razvojnih istraživanja te vrste inteligencije i dalje ostao prilično skroman. O potencijalnim razlozima bit će više rečeno u zaključnom dijelu. U idućih nekoliko poglavlja prikazat ćemo podatke o razvoju emocionalnih sposobnosti iz istraživanja izvan konceptualizacija emocionalne inteligencije, a u nastavku ovoga poglavlja izložit ćemo rezultate istraživanja koja se temelje na modelu sposobnosti Mayera i suradnika.¹⁸

1.2. ISTRAŽIVANJA RAZVOJA SPOSOBNOSTI EMOCIONALNE INTELIGENCIJE

Nekoliko je istraživanja koja su ispitala sposobnosti emocionalne inteligencije u adolescentnoj dobi u više vremenskih točaka ili na više adolescentskih kohorti. Rivers i suradnici primijenili su test namijenjen mjerenju svih četiriju razina sposobnosti prema Mayerovu i Saloveyjevom modelu na dvama uzorcima ranih adolescenata.¹⁹ Podatci su pokazali da nema razlike u ukupnoj emocionalnoj inteligenciji

¹⁵ C. E. IZARD, Emotional intelligence or adaptive emotions?, u: *Emotion* 1(2001.)3, 249–257.

¹⁶ C. SAARNI, Emotional competence: A developmental perspective, u: R. BAR-ON, J. D. A. PARKER (ur.), *The handbook of emotional intelligence: Theory, development, assessment, and application at home, school, and in the workplace*, Hoboken, New Jersey, 2000., 68–91.

¹⁷ M. ZEIDNER, G. MATTHEWS, R. D. ROBERTS, C. MACCANN, Development of emotional intelligence: Towards a multi-level investment model.

¹⁸ J. D. MAYER, D. R. CARUSO, P. SALOVEY, The ability model of emotional intelligence: Principles and updates.

¹⁹ E. R. RIVERS, M. A. BRACKETT, M. R. REYES, J. D. MAYER, D. R. CARUSO, P. SALOVEY, Measuring emotional intelligence in early adolescence with the MSCEIT-YV: Psychometric properties and relationship with academic performance and psychosocial functioning, u: *Journal of psychoeducational assessment* 30(2012.)4, 344–366.

među kohortama dječaka, dok su dvanaestogodišnje djevojčice postigle viši rezultat od desetogodišnjih, ali podjednak trinaestogodišnjim djevojčicama. Analiza razlika među kohortama u pojedinačnim sposobnostima pokazala je da razlike postoje u prepoznavanju, upotrebi i razumijevanju emocija (prva, druga i treća razina sposobnosti), ali ne i u upravljanju emocijama (četvrta razina). Rezultati ovoga istraživanja sugeriraju da u ranoj adolescenciji dolazi do pozitivnih promjena u emocionalnim sposobnostima, no javljaju se i periodi stagnacije u razvoju, što nije sasvim u skladu s pretpostavljenim napretkom s dobi. Također je evidentirano da kod djevojčica dolazi do napretka, ali ne i kod dječaka. Babić Čikeš i Buško primijenile su na uzorku učenika od petoga do osmoga razreda testove prepoznavanja, razumijevanja i upravljanja emocijama u dvjema vremenskim točkama međusobno udaljenim 18 mjeseci te su prikupile vršnjačke i nastavničke procjene istih učeničkih sposobnosti.²⁰ Analize transverzalnih podataka pokazale su da stariji učenici postižu više rezultate na testovima emocionalne inteligencije, no iznenađujuće je što su nastavnici njihove emocionalne sposobnosti procijenili lošijima u usporedbi sa sposobnostima mlađih učenika. Taj podatak potvrđuje da napredak u emocionalnim sposobnostima koji je evidentiran u rezultatima testova ne mora pratiti i bolja prilagodba stvarnim životnim okolnostima. Također je utvrđeno da između dviju vremenskih točki dolazi do značajne pozitivne promjene u rezultatima na testovima emocionalne inteligencije te da je kod djevojaka i učenika boljih verbalnih sposobnosti promjena veća. Costa i Faria u longitudinalnom istraživanju izmjerili su sposobnosti razumijevanja emocija srednjoškolaca u trima vremenskim točkama.²¹ Dobili su da ta sposobnost napreduje u opažanom razdoblju, a do veće promjene dolazi kod učenika koji dolaze iz obitelji nižega socioekonomskoga i obrazovnoga statusa. Zanimljivo je da nije dokazana uloga spola i verbalnih sposobnosti u razvoju te sposobnosti, koja se pokazala značajnom u istraživanju Babić Čikeš i Buško.²²

Rezultati do sada provedenih longitudinalnih istraživanja razvoja sposobnosti emocionalne inteligencije na uzorcima adolescenata govore da dolazi do napretka u sposobnostima te su identificirani neki od činitelja koji doprinose tom razvoju (spol, verbalne sposobnosti, socioekonomski i obrazovni status obitelji). Sagledavanje razlika među kohortama daje manje jasnu sliku o razvoju emocionalnih sposobnosti, vjerojatno zbog velikih individualnih razlika među pojedincima, koje

²⁰ A. BABIĆ ČIKEŠ, V. BUŠKO, On the development of emotional intelligence: Two-wave study on early adolescents, u: *Psihologijske teme* 29(2020.)1, 95–118.

²¹ A. COSTA, L. FARIA, Emotional intelligence throughout Portugese secondary school: a longitudinal study comparing performance and self-report measures, u: *European journal of psychology of education* 31(2015.)3, 419–437.

²² A. BABIĆ ČIKEŠ, V. BUŠKO, On the development of emotional intelligence: Two-wave study on early adolescents.

takva istraživanja ne uzimaju u obzir. Zbog toga su potrebna nova longitudinalna istraživanja koja bi uključila sposobnosti svih razina modela te veći broj potencijalnih korelata, ali i obuhvatila dulje životno razdoblje.

Više se studija bavilo razvojem sposobnosti emocionalne inteligencije u odrasloj dobi. Uzimajući u obzir pretpostavku da bi ta inteligencija trebala jačati akumulacijom iskustva, tijekom odrasle dobi očekuje se nastavak napretka emocionalnih sposobnosti. Istraživanje koje je proveo Kafetsios na uzorku odraslih (od 19 do 66 godina) pokazalo je da stariji sudionici imaju viši ukupni rezultat na testu emocionalne inteligencije i subtestovima upotrebe, razumijevanja i upravljanja emocijama, a u studiji I. Goldenberg i suradnika nađeno je isto, osim povezanosti dobi s upotrebom emocija.^{23,24} Više rezultate na testu emocionalne inteligencije kod starijih sudionika potvrdilo je i Extremerovo i Fernandez-Berrocalsovo istraživanje na sudionicima u dobi od 16 do 58 godina.²⁵ No u tom je istraživanju prosječna dob sudionika bila ispod 20 godina, pa je pitanje koliko je sudionika bilo zastupljeno u starijim dobnim skupinama. U literaturi se nailazi i na istraživanja homogenijih dobnih uzoraka (npr. studenti) u kojima nije nađena korelacija dobi s rezultatima na testu emocionalne inteligencije.²⁶ U istraživanju koje su proveli Cabello i suradnici na dobno ujednačenijem uzorku sudionika, od 17 do 76 godina, pokazalo se međutim da ukupni rezultati na testu emocionalne inteligencije i subskalama prepoznavanja, upotrebe i razumijevanja emocija opadaju s dobi.²⁷ Isto je dobiveno i u istraživanju Megías-Roblesa i suradnika na uzorku od 712 sudionika istoga dobnoga raspona.²⁸ U istraživanju Navarro-Bravo i suradnika taj je rezultat djelomično

²³ K. KAFETSIOS, Attachment and emotional intelligence abilities across the life course, u: *Personality and individual differences* 37(2004.)1, 129–145.

²⁴ I. GOLDENBERG, K. MATHESON, J. MANTLER, The assessment of emotional intelligence: A comparison of performance-based and self-report methodologies, u: *Journal of personality assessment* 86(2010.)1, 33–45.

²⁵ N. EXTREMER, P. FERNANDEZ-BERROCAL, Emotional intelligence as predictor of mental, social and physical health in university students, u: *The Spanish journal of psychology* 9(2006.)1, 45–51.

²⁶ D. FARRELLY, E. J. AUSTIN, Ability EI as an intelligence? Associations of the MSCEIT with performance on emotion processing and social tasks and with cognitive ability, u: *Cognition and emotion* 21(2007)5, 1043–1063.

²⁷ R. CABELLO, B. NAVARRO BRAVO, J. M. LATORRE, P. FERNÁNDEZ-BERROCAL, Ability of university-level education to prevent age-related decline in emotional intelligence, u: *Frontiers in Aging Neuroscience* 6(2014.)37. Dostupno na: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnagi.2014.00037/full> (27. 4. 2023.).

²⁸ A. MEGÍAS-ROBLES, M. J. GUTIÉRREZ-COBO, R. GÓMEZ-LEAL, R. CABELLO, J. J. GROSS, P. FERNÁNDEZ-BERROCAL, Emotionally intelligent people reappraise rather than suppress their emotions, u: *PLoS one* 14(2019.)8, e0220688.

potvrđen, odnosno utvrđeno je da sudionici rane i srednje odrasle dobi postižu više ukupne rezultate na testu emocionalne inteligencije i subtestu razumijevanja emocija u odnosu na sudionike kasne odrasle dobi.²⁹ Pad na rezultatima testova emocionalne inteligencije koji se evidentira kod starijih sudionika autori objašnjavaju činjenicom da mlađe kohorte odrastaju u vremenu u kojem se više uči o emocijama u odnosu na vrijeme u kojem su odrastale starije kohorte.³⁰ Takva je razvojna putanja u skladu s padom općih kognitivnih sposobnosti koji se događa u kasnoj odrasloj dobi.³¹ Cabello i suradnici u svom su istraživanju na velikom uzorku španjolskih sudionika u dobi od 17 do 76 godina utvrdili da se rezultati na testu emocionalne inteligencije mijenjaju prema obrnutoj U-krivulji.³² Sudionici srednje dobi postižu više rezultate na ukupnom rezultatu i tri subtesta (prepoznavanje, upotreba i upravljanje). Taj rezultat sugerira da emocionalne sposobnosti napreduju od rane do srednje odrasle dobi, ali i da stariji sudionici, vjerojatno zbog utjecaja povezanih s povijesnim razdobljem u kojem su odrastali, imaju niže rezultate na testu emocionalne inteligencije. Opisana istraživanja razvoja te vrste inteligencije u odrasloj dobi transverzalna su i daju određeni uvid u promjene u sposobnostima te inteligencije u odrasloj dobi. Nema podataka da stariji sudionici imaju viši rezultat na testovima prepoznavanja emocija, ta sposobnost ili ostaje stabilna ili opada. Za sposobnosti upotrebe i razumijevanja emocija rezultati su kontradiktorni, neka istraživanja upućuju na više rezultate starijih, a druga suprotno. Podatci za sposobnosti upravljanja emocijama govore da stariji imaju više rezultate. Velik nedostatak u tom području istraživanja jest manjak longitudinalnih istraživanja koja su neophodna kako bi se razjasnili opisani trendovi.

Iz navedenoga pregleda može se iščitati malobrojnost istraživanja razvoja emocionalne inteligencije, no u literaturi se nailazi na mnogo istraživanja izvan konceptualizacija emocionalne inteligencije koja ispituju razvoj sposobnosti prepoznavanja, razumijevanja i upravljanja emocijama. Drugu razinu sposobnosti, koja se naziva »olakšavanje mišljenja upotrebom emocija«, ne nalazimo u istraživanjima i ona se često zaobilazi i u istraživanjima temeljenima na konceptualizacijama emocionalne inteligencije, ako ona ne uključuju upotrebu testova namijenjenih mjerenju

²⁹ B. NAVARRO-BRAVO, J. M. LATTORE, A. JIMÉNEZ, R. CABELLO, P. FERNÁNDEZ-BERROCAL, Ability emotional intelligence in young people and older adults with and without depressive symptoms, considering gender and educational level, e6595.

³⁰ *Isto*.

³¹ R. CABELLO, B. NAVARRO BRAVO, J. M. LATORRE, P. FERNÁNDEZ-BERROCAL, Ability of university-level education to prevent age-related decline in emotional intelligence, Dostupno na: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnagi.2014.00037/full> (27. 4. 2023.).

³² R. CABELLO, M. A. SORREL, I. FERNÁNDEZ-PINTO, N. EXTREMERA, P. FERNÁNDEZ-BERROCAL, Age and gender differences in ability emotional intelligence in adults: A cross-sectional study, u: *Developmental psychology* 52(2016.)9, 1486–1492.

svih sposobnosti konstrukta te inteligencije.³³ Jedan od mogućih razloga je značajno manja prisutnost sposobnosti te razine u ranijim istraživanjima emocionalnih kompetencija te, povezano s tim, manjak testova za njihovo mjerenje. U nastavku rada izložit ćemo rezultate istraživanja razvoja sposobnosti, prepoznavanja, razumijevanja i upravljanja emocijama.

2. Razvoj sposobnosti prepoznavanja emocija

Prema revidiranom modelu sposobnosti emocionalne inteligencije prva razina sposobnosti uključuje: identificiranje neiskrenih emocionalnih izraza, razlikovanje točnih od netočnih emocionalnih izraza, razumijevanje izraza emocija u različitim kulturama i kontekstima, točno izražavanje emocija te prepoznavanje emocija u okolini, na drugim ljudima i kod sebe samoga.³⁴ U istraživanjima temeljenima na modelima emocionalne inteligencije ta se razina sposobnosti najčešće mjeri instrumentima u kojima sudionici imaju zadatak procijeniti stupanj u kojem su osnovne emocije prisutne na fotografijama lica koja izražavaju različite emocije ili na umjetničkim slikama.^{35,36}

U znanstvenim radovima koji se ne temelje na modelima emocionalne inteligencije nailazimo na istraživanja više pojedinih sposobnosti koje pripadaju toj razini, a najčešće na istraživanja prepoznavanja facijalnih ekspresija emocija. Rezultati studija pokazuju da dojenčad u dobi od pet mjeseci može razlikovati sreću od neugodnih emocija, a u dobi od šest mjeseci strah od tuge.^{37,38} Istraživanja djece u ranom i srednjem djetinjstvu pokazala su da djeca od druge do osme godine sve bolje razlikuju facijalne ekspresije emocija, pri čemu je napredak najveći od druge do pete godine.^{39,40}

³³ A. BABIĆ ČIKEŠ, V. BUŠKO, On the development of emotional intelligence: Two-wave study on early adolescents.

³⁴ J. D. MAYER, D. R. CARUSO, P. SALOVEY, The ability model of emotional intelligence: Principles and updates.

³⁵ M. A. BRACKETT, G. GEHER, Measuring emotional intelligence: Paradigmatic diversity and common ground, u: J. CIARROCHI, J. P. FORGAS, J. D. MAYER (ur.), *Emotional intelligence and everyday life (2nd edition)*, New York, 2006., 27–50.

³⁶ V. TAKŠIĆ, LJ. ARAR, B. MOLANDER, Measuring one aspect of emotional intelligence: Accuracy of perception of affective content art, u: *Studia psychologica* 46(2004.)3, 195–202.

³⁷ A. L. RUBA, B. M. REPACHOLI, Do preverbal infants understand discrete facial expressions of emotion?, u: *Emotion review* 12(2020.)4, 235–250.

³⁸ G. M. SCHWARTZ, C. E. IZARD, S. E. ANSUL, The 5-month-old's ability to discriminate facial expressions of emotion, u: *Infant behavior & development* 8(1985.)1, 65–77.

³⁹ S. R. BERZENSKI, T. M. YATES, The differential influences of parenting and child narrative coherence on the development of emotion recognition.

⁴⁰ S. A. DENHAM, E. A. COUCHOUD, Young preschoolers' understanding of emotion, u: *Child study journal* 20(1990.)3, 171–192.

Istraživanja na starijim dobnim skupinama, u kojima sudionici trebaju prepoznati i označiti koju od ponuđenih emocija prepoznaju na prikazanom licu, uglavnom pokazuju da se razvoj prepoznavanja emocija nastavlja sve do odrasle dobi.^{41,42} Te nalaze nije potvrdilo istraživanje T. Cordeiro i suradnika na uzorku djece u dobi od 5 do 11 godina, u kojem je dobiveno da točnost u prepoznavanju facijalnih ekspresija emocija raste od 5. do 8. godine, a zatim se rast zaustavlja.⁴³

Istraživanja koja su analizirala razlike u prepoznavanju različitih emocija pokazala su da razvojni trendovi sposobnosti prepoznavanja nisu isti za sve emocije. Sreća se prepoznaje najranije i neka istraživanja pokazuju da djeca već pri kraju ranoga djetinjstva prepoznaju sreću jednako kao odrasli.^{44,45} Prema drugima se razvoj sposobnosti prepoznavanja sreće proteže u adolescenciju.^{46,47} Za sposobnosti prepoznavanja tuge i ljutnje u većini je istraživanja dobiveno da napreduju od 5. godine do odrasle dobi, s tim da je u istraživanju Lawrence i suradnika na većem uzorku djece u dobi od 6 do 16 godina dobiveno da šestogodišnjaci prepoznaju tugu i ljutnju gotovo jednako kao šesnaestogodišnjaci.^{48,49,50,51} Nije sasvim jasno kad djeca

⁴¹ S. R. BERZENSKI, T. M. YATES, The differential influences of parenting and child narrative coherence on the development of emotion recognition.

⁴² H. RODGER, L. VIZIOLI, X. OUYANG, R. CALDARA, Mapping the development of facial expression recognition, u: *Developmental science* 18(2015.)6, 926–939.

⁴³ T. CORDEIRO, J. BOTELHO, C. MENDONCA, Relationship between the self-concept of children and their ability to recognize emotions in others, u: *Frontiers in Psychology*, 12(2021.)672919. Dostupno na: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.672919/full> (27. 4. 2023.).

⁴⁴ K. BARISNIKOV, M. THOMASSON, J. STUTZMANN, F. LEJEUNE, Sensitivity to emotion intensity and recognition of emotion expression in neurotypical children, u: *Children* 8(2021.)12, 1108.

⁴⁵ H. RODGER, L. VIZIOLI, X. OUYANG, R. CALDARA, Mapping the development of facial expression recognition.

⁴⁶ K. LAWRENCE, R. CAMPBELL, D. SKUSE, Age, gender, and puberty influence the development of facial emotion recognition, u: *Frontiers in psychology* 6(2015.)761. Dostupno na: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2015.00761/full> (27. 4. 2023).

⁴⁷ G. MANCINI, S. AGNOLI, B. BALDARO, P. BITTI, P. SURCINELLI, Facial expressions of emotions: recognition accuracy and affective reactions during late childhood, u: *The journal of psychology* 147(2013.)6, 599–617.

⁴⁸ K. BARISNIKOV, M. THOMASSON, J. STUTZMANN, F. LEJEUNE, Sensitivity to emotion intensity and recognition of emotion expression in neurotypical children.

⁴⁹ G. MANCINI, S. AGNOLI, B. BALDARO, P. BITTI, P. SURCINELLI, Facial expressions of emotions: recognition accuracy and affective reactions during late childhood.

⁵⁰ H. RODGER, L. VIZIOLI, X. OUYANG, R. CALDARA, Mapping the development of facial expression recognition.

⁵¹ K. LAWRENCE, R. CAMPBELL, D. SKUSE, Age, gender, and puberty influence the development of facial emotion recognition.

počinju prepoznavati strah, oko 10. godine života ili ranije, ni kako se sposobnost prepoznavanja straha razvija kasnije.^{52,53,54} Prema nekim istraživanjima nastavlja se u adolescenciji, dok je prema drugima prepoznavanje straha stabilno od djetinjstva do odrasle dobi.^{55,56,57} Prepoznavanje iznenađenja javlja se između 6. i 10. godine i prema svim istraživanjima razvija se dalje do odrasle dobi, kao i sposobnost prepoznavanja gađenja.^{58,59,60,61}

Iz pregleda istraživanja vidljivo je da rezultati nisu jednoznačni, odnosno istraživanja sugeriraju pojavu pojedine sposobnosti kao razvojne promjene te dostizanje platoa u tijeku njezina razvoja u različitoj dobi. Uzroci razlika mogli bi ležati u razlikama među uzorcima istraživanja te razlikama u tipovima zadataka kojima se mjerila pojedina sposobnost.⁶² Iako zadatci uključuju povezivanje verbalne oznake emocije i emocionalnoga izraza (osim kod dojenčadi i djece u najranijem djetinjstvu), varijacije tih zadataka (npr. kvaliteta fotografije, broj ponuđenih emocija, način odgovaranja) mogle bi imati utjecaja na rezultate. Na primjer pokazalo se da prepoznavanje emocija ovisi o intenzitetu prikazane emocije.⁶³ Osim toga većina je ovdje

⁵² K. BARISNIKOV, M. THOMASSON, J. STUTZMANN, F. LEJEUNE, Sensitivity to emotion intensity and recognition of emotion expression in neurotypical children.

⁵³ K. LAWRENCE, R. CAMPBELL, D. SKUSE, Age, gender, and puberty influence the development of facial emotion recognition.

⁵⁴ G. MANCINI, S. AGNOLI, B. BALDARO, P. BITTI, P. SURCINELLI, Facial expressions of emotions: recognition accuracy and affective reactions during late childhood.

⁵⁵ K. LAWRENCE, R. CAMPBELL, D. SKUSE, Age, gender, and puberty influence the development of facial emotion recognition.

⁵⁶ G. MANCINI, S. AGNOLI, B. BALDARO, P. BITTI, P. SURCINELLI, Facial expressions of emotions: recognition accuracy and affective reactions during late childhood.

⁵⁷ H. RODGER, L. VIZIOLI, X. OUYANG, R. CALDARA, Mapping the development of facial expression recognition.

⁵⁸ K. BARISNIKOV, M. THOMASSON, J. STUTZMANN, F. LEJEUNE, Sensitivity to emotion intensity and recognition of emotion expression in neurotypical children.

⁵⁹ K. LAWRENCE, R. CAMPBELL, D. SKUSE, Age, gender, and puberty influence the development of facial emotion recognition.

⁶⁰ G. MANCINI, S. AGNOLI, B. BALDARO, P. BITTI, P. SURCINELLI, Facial expressions of emotions: recognition accuracy and affective reactions during late childhood.

⁶¹ H. RODGER, L. VIZIOLI, X. OUYANG, R. CALDARA, Mapping the development of facial expression recognition.

⁶² V. BRUCE, R. N. CAMPBELL, G. DOHERTY-SNEDDON, A. IMPORT, S. LANGTON, S. MCAULEY, Testing face processing skills in children, u: *British journal of developmental psychology* 18(2000.)3, 319–333.

⁶³ K. BARISNIKOV, M. THOMASSON, J. STUTZMANN, F. LEJEUNE, Sensitivity to emotion intensity and recognition of emotion expression in neurotypical children.

spomenutih istraživanja transverzalna i ne omogućuje kontrolu efekata kohorte te praćenje individualnih razvojnih trendova. Ako ovaj pregled usporedimo s pregledom istraživanja temeljenima na modelima emocionalne inteligencije, primjećujemo da ovdje prevladavaju istraživanja na mlađim uzorcima, kojih nema u istraživanjima razvoja emocionalne inteligencije. Metode prikupljanja podataka slične su, no ne i sasvim usporedive jer se u istraživanjima emocionalne inteligencije najčešće koriste procjene prisutnosti emocije na skali Likertova tipa, a u istraživanjima izvan modela emocionalne inteligencije identificiranje jedne od ponuđenih emocija kao točnoga odgovora. Osim toga istraživanja unutar konceptualizacija emocionalne inteligencije uglavnom ne razlikuju sposobnost prepoznavanja pojedinih emocija, nego gledaju na prepoznavanje emocija kao na jedinstvenu sposobnost. Međutim, ako dobivene spoznaje uklopimo u jedan okvir i sažmemo, mogli bismo reći da se sposobnosti prepoznavanja facijalnih izraza emocija javljaju od dojenačke dobi, prvo za sreću, zatim za tugu, ljutnju i strah i na kraju za iznenađenje i gađenje. Te se sposobnosti dalje razvijaju tijekom adolescencije i odrasle dobi, no rezultati istraživanja ne daju jednoznačne odgovore o putanjama njihova razvoja.

Osim razvoja prepoznavanja facijalnih ekspresija emocija, istraživao se, ali mnogo manje, i razvoj prepoznavanja vokalnih ekspresija. Odavno je poznato da novorođenčad već prvoga dana života reagira na plač drugoga novorođenčeta, a pokazano je i da djeca u dobi od godinu ili dvije emocionalno reagiraju na verbalne ekspresije ljutnje prema svojim majkama, što upućuje na njihovu osjetljivost na auditivne emocionalne podražaje.^{64,65} Istraživanja su potvrdila da dojenčad u dobi od pet mjeseci primjećuje promjene u emocionalnom tonu govora odrasle osobe, iako samo u prisutnosti facijalne ekspresije, što sugerira da je sposobnost prepoznavanja emocija u vokalnim izrazima u dojenačkoj dobi podržana vizualnim informacijama.^{66,67} Istraživanje Ziebera i suradnika pokazalo je da dojenčad u dobi od 6,5 mjeseci može upariti sretni i ljuti položaj tijela s korespondirajućim vokalnim ekspresijama emocija, dok dojenčad u dobi od 3,5 mjeseca ne može, te se na temelju toga nalaza može zaključiti da se početak razvoja prepoznavanja vokalnih

⁶⁴ A. SAGI, M. L. HOFFMAN, Empathic distress in the newborn, u: *Developmental psychology* 12(1976.)2, 175–176.

⁶⁵ E. M. CUMMINGS, M. BALLARD, M. EL-SHEIKH, M. LAKE, Resolution and children's responses to interadult anger, u: *Developmental Psychology* 27(1991.)3, 462–470.

⁶⁶ R. FLOM, L. E. BAHRICK, The development of infant discrimination of affect in multimodal and unimodal stimulation: The role of intersensory redundancy, u: *Developmental Psychology* 43(2007.)1, 238–252.

⁶⁷ A. S. WALKER-ANDREWS, E. LENNON, Infants' discrimination of vocal expressions: Contributions of auditory and visual information, u: *Infant behavior and development* 14(1991.)2, 131–142.

ekspresija smješta u razdoblje nakon četvrtoga mjeseca života.⁶⁸ Nadalje, rezultati istraživanja slažu se da djeca u ranom djetinjstvu počinju imenovati emocije u vokalnim izrazima i melodijama, no nije jasno kad razvoj te sposobnosti dostiže svoj maksimum.⁶⁹ Čini se da je razvoj dugotrajniji u odnosu na razvoj prepoznavanja emocija u facijalnim ekspresijama.⁷⁰ Istraživanja prepoznavanja vokalnih ekspresija u kontekstu modela emocionalne inteligencije vrlo su rijetka te se postavlja pitanje kako su sposobnosti emocionalne inteligencije mjerene uobičajenim testovima povezane s prepoznavanjem vokalnih ekspresija emocija.⁷¹ Istraživanje Davis i suradnika na uzorku adolescenata nije potvrdilo tu povezanost iako prema modelu emocionalne inteligencije prepoznavanje vokalnih i drugih emocionalnih izraza jest komponenta sposobnosti prepoznavanja emocija.^{72,73} Sve navedeno sugerira potrebu za dodanim istraživanjima te sposobnosti, i radi njezine validacije kao komponente emocionalne inteligencije, i radi određivanja tijeka njezina razvoja.

U kontekstu istraživanja razvoja sposobnosti prepoznavanja emocija nalazimo, doduše, vrlo rijetko, istraživanja o prepoznavanju iskrenih odnosno lažnih emocionalnih izraza. Song i suradnici pokazali su da se sposobnost razlikovanja iskrenoga od lažnoga osmijeha poboljšava između druge i četvrte godine, a Gosselin i suradnici zaključili su da su odrasli uspješniji u razlikovanju iskrenih od lažnih osmijeha koji su uključivali maskiranje ljutnje u odnosu na djecu u dobi od šest do sedam godina.^{74,75} Ti podatci govore da ta sposobnost napreduje u skladu sa sposobnosti

⁶⁸ N. ZIEBER, A. KANGAS, A. HOCK, R. S. BHATT, The development of intermodal emotion perception from bodies and voices, u: *Journal of experimental child psychology* 126(2014.), 68–79.

⁶⁹ M. MORNINGSTAR, E. E. NELSON, M. A. DIRKS, Maturation of vocal emotion recognition: Insights from the developmental and neuroimaging literature, u: *Neuroscience and biobehavioral reviews* 90(2018.), 221–230.

⁷⁰ G. CHRONAKI, J. A. HADWIN, M. GARNER, P. MAURAGE, E. J. SONUGA-BARKE, The development of emotion recognition from facial expressions and non-linguistic vocalizations during childhood, u: *The British journal of developmental psychology* 33(2015.)2, 218–236.

⁷¹ S. K. DAVIS, M. MORNINGSTAR, M. A. DIRKS, P. QUALTER, Ability emotional intelligence: What about recognition of emotion in voices?, *Personality and individual differences* 160(2020.). Dostupno na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0191886920301276> (27. 4. 2023.).

⁷² Isto.

⁷³ J. D. MAYER, D. R. CARUSO, P. SALOVEY, The ability model of emotional intelligence: Principles and updates.

⁷⁴ R. SONG, H. OVER, M. CARPENTER, Young children discriminate genuine from fake smiles and expect people displaying genuine smiles to be more prosocial, u: *Evolution and human behavior* 37(2016.)6, 490–501.

⁷⁵ P. GOSSELIN, M. BEAUPRE, A. BOISSONNEAULT, Perception of genuine and masking smiles in children and adults: Sensitivity to traces of anger, u: *Journal of genetic psychology* 163(2002.)1, 58–71.

prepoznavanja facijalnih ekspresija emocija, no potrebna su dodatna istraživanja koja bi odredila tijek njezina razvoja.

Dosadašnja istraživanja razvoja sposobnosti prepoznavanja emocija uglavnom su usmjerena na prepoznavanje facijalnih ekspresija osnovnih emocija te je utvrđeno da ta sposobnost napreduje od dojenačke pa sve do odrasle dobi i da se tijekom razvoja prepoznavanja različitih emocija međusobno razlikuju. No nalazi nisu jednoznačni i dobrodošle su metaanalize dosadašnjih studija kako bi se kontradiktornosti razjasnile. Osim toga podataka o razvoju te sposobnosti u adolescentnoj i odrasloj dobi vrlo je malo, a osobito onih koji dolaze iz longitudinalnih studija. Prepoznavanja ekspresija koje nisu facijalne (vokalne, položaj tijela) su mnogo rjeđa, kao i istraživanja drugih sposobnosti te razine, te su i to potencijalna područja novih istraživanja.

3. Razvoj sposobnosti razumijevanja emocija

Sposobnost razumijevanja emocija uključuje: imenovanje emocija i znanje o odnosima među emocijama, znanje o značenju, uzrocima i posljedicama emocija, procjenu situacija koje bi mogle potaknuti javljanje emocija, razlikovanje raspoloženja od emocija, razumijevanje složenih i pomiješanih emocija, prepoznavanje prijelaza među emocijama, predviđanje emocija u budućim situacijama i prepoznavanje kulturnih razlika u evaluaciji emocija.⁷⁶ U istraživanjima temeljenima na modelima emocionalne inteligencije te se sposobnosti uglavnom mjere testovima koji od sudionika traže da prepozna od kojih se osnovnih emocija sastoji neka mješavina emocija ili testovima poznavanja rječnika emocija.^{77,78,79} U testu emocionalne inteligencije Mayera i suradnika nalazi se i subtest kojim se ispituje uspješnost sudionika u predviđanju promjena u emocijama tijekom vremena.⁸⁰

Definicija te razine sposobnosti emocionalne inteligencije poklapa se u značajnoj mjeri s konstruktom emocionalnoga znanja koji međutim, osim sposobnosti te

⁷⁶ J. D. MAYER, D. R. CARUSO, P. SALOVEY, The ability model of emotional intelligence: Principles and updates.

⁷⁷ A. KULENOVIĆ, T. BALENOVIĆ, V. BUŠKO, Test analize emocija: jedan pokušaj objektivnog mjerenja sposobnosti emocionalne inteligencije, u: *Suvremena psihologija* 3(2000.)1–2, 27–48.

⁷⁸ M. ZEIDNER, I. SHANI-ZINOVICH, G. MATTHEWS, R. D. ROBERTS, Assessing emotional intelligence in gifted and non-gifted high school students: Outcomes depend on the measure, u: *Intelligence* 33(2005.)4, 369–391.

⁷⁹ A. COSTA, L. FARIA, V. TAKŠIĆ, Vocabulary of Emotions Test (VET): A cross-cultural validation in Portuguese and Croatian Contexts, u: *Psychological Topics* 20(2011.)3, 413–424.

⁸⁰ J. D. MAYER, P. SALOVEY, D. R. CARUSO, G. SITARENIOS, Measuring emotional intelligence with the MSCEIT V2.0., u: *Emotion (Washington, D.C.)* 3(2003.)1, 97–105.

razine, uključuje i sposobnosti prepoznavanja emocija.⁸¹ Primjena sveobuhvatnih mjera emocionalnoga znanja na uzorcima djece u ranom djetinjstvu pokazuje da emocionalno znanje napreduje s dobi i da je to period najvećega napretka.^{82,83,84} Pri kraju predškolskoga razdoblja razvoj se usporava, ali se i dalje nastavlja tijekom srednjega djetinjstva.^{85,86} Mnoga su se istraživanja bavila razvojem pojedinih aspekata sposobnosti razumijevanja emocija, te u nastavku donosimo njihove rezultate.

Istraživanja imenovanja emocija pokazala su da djeca u dobi od oko tri godine kategoriziraju emocije u dvije šire skupine ugodnih i neugodnih emocija, a kasnije se stvaraju uže kategorije.⁸⁷ U dobi od oko pet godina djeca mogu imenovati pet različitih emocija.⁸⁸ Sreća se imenuje prije i točnije u odnosu na negativne emocije, a sposobnost imenovanja nastavlja se razvijati barem do desete godine života.^{89,90} Podatci iz studija emocionalne inteligencije sugeriraju da se rječnik emocija nastavlja širiti tijekom cijeloga razdoblja adolescencije.^{91,92}

⁸¹ C. E. IZARD, Emotional intelligence or adaptive emotions?.

⁸² N. ALONSO-ALBERCA, A. I. VERGARA, C. ZAPPULLA, R. DI MAGGIO, U. PACE, K. (F.) SHEFFLER, Cross-cultural validity of the Emotion Matching Task.

⁸³ S. B. KÅRSTAD, L. WICHSTRØM, T. REINFJELL, J. BELSKY, T. S. BERG-NIELSEN, What enhances the development of emotional understanding in young children? A longitudinal study of interpersonal predictors, u: *British journal of developmental psychology* 33(2015.)3, 340–354.

⁸⁴ V. SKALICKÁ, B. WOLD HYGEN, F. STENSENG, S. B. KÅRSTAD, L. WICHSTRØM, Screen time and the development of emotion understanding from age 4 to age 8: A community study, u: *The British journal of developmental psychology* 37(2019.)3, 427–443.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ M. G. FRANCO, M. J. BEJA, A. CANDEIAS, N. SANTOS, Emotion understanding, social competence and school achievement in children from primary school in Portugal, u: *Frontiers in psychology* 8(2017.). Dostupno na: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2017.01376/full> (27. 4. 2023.).

⁸⁷ S. C. WIDEN, J. A. RUSSELL, Children acquire emotion categories gradually, u: *Cognitive development* 23(2008.)2, 291–312.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Y. WANG, H. LIU, Y. SU, Development of preschoolers' emotion and false belief understanding: A longitudinal study, u: *Social behavior and personality* 42(2014.)4, 645–654.

⁹⁰ S. VICARI, J. S. REILLY, P. PASQUALETTI, A. VIZZOTTO, C. CALTAGIRONE, Recognition of facial expressions of emotions in school-age children: the intersection of perceptual and semantic categories, u: *Acta paediatrica (Oslo, Norway: 1992)* 89(2000.)7, 836–845.

⁹¹ A. BABIĆ ČIKEŠ, V. BUŠKO, On the development of emotional intelligence: Two-wave study on early adolescents.

⁹² A. COSTA, L. FARIA, Emotional intelligence throughout Portugese secondary school: a longitudinal study comparing performance and self-report measures.

Istraživanja razumijevanja uzroka emocija pokazuju da djeca pri kraju prve godine života mogu upariti pozitivne emocije s pozitivnim događajima, a u drugoj godini života negativne emocije s negativnim događajima.⁹³ Od treće do sedme godine sposobnost razumijevanja uzroka emocija (povezivanje priče s emocijama glavnoga aktera priče) značajno napreduje.⁹⁴ Već od pete godine više od polovine djece u uzorku uspijeva točno odrediti situacijski uzrok osnovne emocije, ali i razumjeti da se dvije osobe mogu različito osjećati u istoj situaciji jer imaju različite želje.⁹⁵ Denham je pokazala da trogodišnjaci ne uspijevaju prepoznati uzroke emocija svojih roditelja, dok su djeca u dobi od četiri ili pet godina uspješna u tom zadatku.⁹⁶ Četverogodišnjaci i petogodišnjaci također uspijevaju razlikovati uzroke od posljedica emocija.⁹⁷ Situacijski uzrok emocija od 7. godine razumiju sva djeca, dok vezu želja i emocija sva djeca razumiju tek od 11. godine.⁹⁸

U razdoblju od 5. do 12. godine razvija se razumijevanje da jedan događaj može izazvati više emocija.⁹⁹ Oko šeste godine djeca razumiju da isti događaj može izazvati više emocija iste valencije (npr. dvije pozitivne ili dvije negativne emocije), a nakon toga sve više djece razumije da se mogu javiti i emocije različite valencije. U dobi od devet godina više od polovine djece u uzorku razumije da akter neke priče može doživjeti više ambivalentnih emocija.¹⁰⁰ Tijekom srednjega djetinjstva i adolescencije (od 9. do 16. godine) sve više djece izvještava o složenim osjećajima (npr. sram, krivnja, ljubomora), kao i pomiješanim osjećajima, što upućuje na porast u razumijevanju kompleksnijih emocionalnih doživljaja i sadržaja.¹⁰¹

⁹³ A. L. RUBA, B. M. REPACHOLI, Do preverbal infants understand discrete facial expressions of emotion?, u: *Emotion review* 12(2020.)4, 235–250.

⁹⁴ F. PONS, P. L. HARRIS, M. DE ROSNAY, Emotion comprehension between 3 and 11 years: developmental periods and hierarchical organization.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ S. A. DENHAM, *Emotional Development in Young Children*, New York City, 1998.

⁹⁷ J. A. RUSSELL, The preschooler's understanding of the causes and consequences of emotion, u: *Child Development* 61(1990.)6, 1872–1881.

⁹⁸ F. PONS, P. L. HARRIS, M. DE ROSNAY, Emotion comprehension between 3 and 11 years: developmental periods and hierarchical organization.

⁹⁹ B. G. HEUBECK, P. R. BUTCHER, K. THORNEYWORK, J. WOOD, Loving and angry? Happy and sad? Understanding and reporting of mixed emotions in mother-child relationships by 6- to 12-year-olds, u: *The British journal of developmental psychology* 34(2016.)2, 245–260.

¹⁰⁰ F. PONS, P. L. HARRIS, M. DE ROSNAY, Emotion comprehension between 3 and 11 years: developmental periods and hierarchical organization.

¹⁰¹ S. BURNETT, S. THOMPSON, G. BIRD, S. J. BLAKEMORE, Pubertal development of the understanding of social emotions: Implications for education, u: *Learning and individual differences* 21(2010.)6, 681–689.

Razumijevanje pravila pokazivanja osjećaja javlja se oko treće godine, napreduje tijekom predškolske dobi, a najveći napredak bilježi se kod djece osnovnoškolske dobi.^{102,103} Perron i suradnici pokazali su da djeca u dobi od pet do šest godina smatraju da kod osobe kod koje se doživljene emocije razlikuju od ekspresije emocije dolazi do promjene u doživljaju, dok devetogodišnjaci i desetogodišnjaci razumiju uzroke disimulacije.¹⁰⁴ U istraživanju Ponsa i suradnika dobiveno je da sposobnost razlikovanja stvarne i iskazane emocije kod aktera priča raste od 3. do 11. godine i da ne uspijevaju svi jedanaestogodišnjaci uspješno riješiti te zadatke.¹⁰⁵

Rezultati navedenih studija upućuju na jasan trend akumulacije emocionalnoga znanja od ranoga djetinjstva do odrasle dobi. Istraživanja razvoja tih sposobnosti u kontekstu modela emocionalne inteligencije na odraslim uzorcima daju kontradiktorne rezultate, što upućuje s jedne strane na činjenicu da se u djetinjstvu i adolescenciji akumulira najveći udio emocionalnoga znanja osobe tijekom života, a s druge strane na potrebu istraživanja razvoja emocionalnoga znanja tijekom odrasle dobi. Takva bi nam istraživanja mogla pružiti odgovore na pitanja koliko je naše znanje o emocijama podložno promjenama izazvanima životnim iskustvima i koja to životna iskustva doprinose daljnjem razvoju sposobnosti razumijevanja emocija.

4. Razvoj sposobnosti upravljanja emocijama

Sposobnost upravljanja emocijama najkompleksnija je sposobnost emocionalne inteligencije te uključuje: otvorenost prema ugodnim i neugodnim emocijama i informacijama koje one prenose, uključivanje u emocije ako su korisne i distanciranje od njih ako nisu, praćenje vlastitih emocionalnih reakcija kako bi se procijenilo jesu li razumne, evaluaciju strategija korištenih za održavanje, ublažavanje i intenziviranje emocionalnih odgovora te učinkovito upravljanje vlastitim i tuđim emocijama kako bi se postigli željeni ishodi.¹⁰⁶ Te se sposobnosti u istraživanjima emocionalne inteligencije uglavnom mjere testovima koji uključuju opise emocionalno

¹⁰² P. MISAILIDI, Young children's display rule knowledge: Understanding the distinction between apparent and real emotions and the motives underlying the use of display rules, u: *Social behavior and personality* 34(2006.)10, 1285–1296.

¹⁰³ S. A. DENHAM, *Emotional Development in Young Children*.

¹⁰⁴ M. PERRON, P. GOSSELIN, M. GAGNON, M. BEAUPRÉ, M. JOMPHE, M. DOUCET, The understanding of emotion dissimulation in school-aged children, u: *Advances in psychology research* 59(2009.)1, 1–16.

¹⁰⁵ F. PONS, P. L. HARRIS, M. DE ROSNAY, Emotion comprehension between 3 and 11 years: developmental periods and hierarchical organization.

¹⁰⁶ J. D. MAYER, D. R. CARUSO, P. SALOVEY, The ability model of emotional intelligence: Principles and updates.

nabijenih situacija i moguće reakcije aktera u tim situacijama, a zadatak sudionika je procijeniti koliko su ponuđene mogućnosti korisne za održavanje ili intenziviranje ugodnih te ublažavanje neugodnih emocija kod sebe ili kod drugih.^{107,108} Istraživanja izvan konceptualizacija emocionalne inteligencije bave se uglavnom razvojem sposobnosti upravljanja svojim emocijama, odnosno emocionalnom samoregulacijom, ne nalaze se istraživanja sposobnosti upravljanja emocijama drugih ljudi. Prema jednom od dominantnih modela u području emocionalne regulacije, procesnom modelu, strategije emocionalne regulacije razlikuju se s obzirom na to u kojoj fazi procesa javljanja emocije (situacija – pozornost – značenje – odgovor) djeluju.¹⁰⁹ Ako se intenzivne neugodne emocije javljaju u određenim situacijama, možemo djelovati na njih ili rješavanjem problema koji je uzrok emocija u tim situacijama ili izbjegavanjem tih situacija. Strategije odvrćanja pozornosti služe distanciranju od neugodnih aspekata situacije ili usredotočivanju na ugodne aspekte. Strategijama promjena značenja pokušavamo promijeniti pogled na doživljeno kako bismo promijenili prateću emociju, a u fazi odgovora koristimo se strategijama koje djeluju na ekspresije emocija. Taj model objašnjava sam proces regulacije emocija, a strategije predstavljaju načine na koje se ostvaruju ciljevi opisani 4. razinom modela emocionalne inteligencije. Istraživanja sposobnosti upravljanja emocijama temeljena na modelu emocionalne inteligencije usmjerena su s druge strane na individualne razlike u učincima upotrebe tih strategija.¹¹⁰ U nastavku se izlaže pregled dobnih promjena u upotrebi različitih strategija.

U dojenačkoj dobi i najranijem djetinjstvu djeca se koriste samoregulatornim i heteroregulatornim strategijama regulacije.¹¹¹ Samoregulatorne strategije uključuju orijentaciju prema podražaju ili od podražaja, samodistrakciju pomoću fizičkoga samotješenja i samostimulaciju. Heteroregulatorne strategije su one kojima dijete koristi skrbnika ili drugu osobu kako bi se umirilo. Prema drugoj godini života, kako se povećava samosvjesnost i razvija privrženost skrbniku, djeca se sve češće koriste heteroregulatornim strategijama, dok je učestalost samoregulatornih strate-

¹⁰⁷ A. BABIĆ ČIKEŠ, D. ŠINCEK, D. MARIĆ, Emotional intelligence and marital quality: Dyadic data on Croatian sample, u: *Studia psychologica* 60(2018.)2, 108–122.

¹⁰⁸ J. D. MAYER, P. SALOVEY, D. R. CARUSO, G. SITARENIOS, Measuring emotional intelligence with the MSCEIT V2.0.

¹⁰⁹ J. J. GROSS, R. A. THOMPSON, Emotion regulation: conceptual foundations, u: J. J. GROSS (ur.), *Handbook of Emotion Regulation*, New York City, 2007., 3–24.

¹¹⁰ Regulation and emotional intelligence traditions: A meta-analysis, u: *Frontiers in psychology* 6(2015.)160.

¹¹¹ L. J. BRIDGES, W. S. GROLNICK, The development of emotional self-regulation in infancy and early childhood, u: N. EISENBERG (ur.), *Social development*, Thousand Oaks, CA, 1995, 185–211.

gija u opadanju.^{112,113} Razvojem simboličkoga mišljenja i govora, promjenama u sustavu održavanja pozornosti i u izvršnim funkcijama kontrole nakon druge godine života strategije postaju sve kompleksnije.^{114,115} Osim toga djeca postaju nezavisnija u odnosu na roditelje u regulaciji svojih emocija.¹¹⁶ Kako bi se umirila, učinkovitije se koriste strategijom preusmjeravanja pozornosti, počinju se koristiti prijelaznim objektima, igrom zamišljanja i samogovorom.¹¹⁷ Emocionalno znanje koje dijete stječe upotrebom govora omogućuje mu sve bolje razumijevanje konteksta u kojem se emocije javljaju i izbor načina suočavanja u situacijama u kojima se javljaju emocije.¹¹⁸ Tijekom ranoga djetinjstva kognitivne i emocionalne sposobnosti djece sve više napreduju, te se ona počinju koristiti supresijom ekspresije emocija, koja se tijekom srednjeg djetinjstva koristi sve više.¹¹⁹

Adolescencija, kao razdoblje intenzivnijih emocionalnih doživljaja i širenja iskustava, predstavlja izazovan i vrlo važan period za razvoj emocionalne samoregulacije. Neka istraživanja pokazuju da se tijekom adolescencije, sve do ulaska u odraslu dob, emocionalna regulacija poboljšava.¹²⁰ No adolescencija je prilično dugo i heterogeno razdoblje i promjene u upotrebi adaptivnih i neadaptivnih strategija regulacije nisu linearne. Istraživanja pokazuju da se ponovna procjena, jedna od najviše istraženih adaptivnih strategija, javlja oko 10. godine života i napreduje tijekom

¹¹² Isto.

¹¹³ N. H. ATKINSON, A. JEAN, D. M. STACK, Emotion regulation from infancy to toddlerhood: Individual and group trajectories of full-term and very-low-birthweight preterm infants, u: *Infancy: the official journal of the International Society on Infant Studies* 26(2021.)4, 570–595.

¹¹⁴ R. FELDMAN, The development of regulatory functions from birth to 5 years: insights from premature infants, u: *Child development* 80(2009.)2, 544–561.

¹¹⁵ M. R. RUEDA, M. I. POSNER, M. K. ROTHBAR, Attentional control and self-regulation, u: R. F. BAUMEISTER, K. D. VOHS (ur.), *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications*, New York City, 2004., 283–300.

¹¹⁶ C. KOPP, Regulation of distress and negative emotions: A developmental view. *Developmental psychology* 25(1989.)3, 343–354.

¹¹⁷ R. FELDMAN, The development of regulatory functions from birth to 5 years: insights from premature infants.

¹¹⁸ C. KOPP, Regulation of distress and negative emotions: A developmental view. *Developmental psychology*.

¹¹⁹ J. T. GROSS, J. CASSIDY, Expressive suppression of negative emotions in children and adolescents: Theory, data, and a guide for future research, u: *Developmental psychology* 55(2019.)9, 1938–1950.

¹²⁰ S. A. HARDY, C. R. BALDWIN, T. HERD, J. KIM-SPOON, Dynamic associations between religiousness and self-regulation across adolescence into young adulthood, u: *Developmental psychology* 56(2020.)1, 180–197.

adolescencije i odrasle dobi, kao i upotreba ostalih adaptivnih strategija.^{121,122,123} No suprotno je pokazala studija Gullone i suradnika, u kojoj nije evidentiran napredak u toj sposobnosti u periodu od 9. do 15. godine.¹²⁴ Ahmed i suradnici sugeriraju da bi se dobivene razlike mogle pripisati razlikama u metodi.¹²⁵ Na primjer može biti mjerena spontana primjena strategije ili se ispitanicima da uputa da se koriste određenom strategijom. Nije sasvim jasno kako se upotreba supresije ekspresije emocija, jedne od najviše istraživanih neadaptivnih strategija, mijenja tijekom adolescencije.¹²⁶ Istraživanje koje su proveli Gullone i suradnici pokazalo je da se upotreba supresije smanjuje od 9. do 15. godine, a studija P. Zimmermanna i A. Iwanski na uzorku sudionika u dobi od 11. do 50. godine da se povećava.^{127,128} Ti su istraživači pokazali da se u dvadesetim godinama još uvijek koriste manje adaptivne strategije regulacije emocije u usporedbi sa starijim odraslim osobama.¹²⁹ No promjene u upotrebi pojedinih strategija u kraćim periodima ne odražavaju uvijek pozitivan trend. Na primjer u longitudinalnom istraživanju koje su proveli Park i suradnici pokazalo se da tijekom prvih dviju godina studija kod studenata raste upotreba traženja socijalne podrške, a supresije

---

¹²¹ J. A. SILVERS, C. INSEL, A. POWERS, P. FRANZ, C. HELION, R. E. MARTIN, J. WEBER, W. MISCHER, B. J. CASEY, K. N. OCHSNER, vPFC-vmPFC-Amygdala interactions underlie age-related differences in cognitive regulation of emotion, u: *Cerebral cortex (New York, N.Y.: 1991)* 27(2017.)7, 3502–3514.

¹²² N. GARNEFSKI, J. LEGERSTEE, V. V. KRAAIJ, T. VAN DEN KOMMER, J. TEERDS, Cognitive coping strategies and symptoms of depression and anxiety: a comparison between adolescents and adults, u: *Journal of adolescence* 25(2002.)6, 603–611.

¹²³ N. GARNEFSKI, V. KRAAIJ, Relationships between cognitive emotion regulation strategies and depressive symptoms: A comparative study of five specific samples, u: *Personality and individual differences* 40(2006.)8, 1659–1669.

¹²⁴ E. GULLONE, E. K. HUGHES, N. J. KING, B. TONGE, The normative development of emotion regulation strategy use in children and adolescents: a 2-year follow-up study, u: *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines* 51(2010.)5, 567–574.

¹²⁵ S. P. AHMED, A. BITTENCOURT-HEWITT, C. L. SEBASTIAN. Neurocognitive bases of emotion regulation development in adolescence, u: *Developmental cognitive neuroscience* 15(2015.), 11–25.

¹²⁶ J. T. GROSS, J. CASSIDY, Expressive suppression of negative emotions in children and adolescents: Theory, data, and a guide for future research.

¹²⁷ E. GULLONE, E. K. HUGHES, N. J. KING, B. TONGE, The normative development of emotion regulation strategy use in children and adolescents: a 2-year follow-up study.

¹²⁸ P. ZIMMERMANN, A. IWANSKI, Emotion regulation from early adolescence to emerging adulthood and middle adulthood: Age differences, gender differences, and emotion-specific developmental variations, u: *International journal of behavioral development* 38(2014.)2, 182–194.

¹²⁹ Isto.

opada, što je adaptivno.¹³⁰ Međutim, u isto vrijeme, raste i konzumacija upotrebe psihoaktivnih tvari te opada upotreba ponovne procjene, što nije adaptivno.

Opće je poznato da odrasli doživljavaju pozitivne emocije češće i intenzivnije, što se, među ostalim, tumači njihovom većom uspješnosti u upotrebi strategija emocionalne regulacije.^{131,132} Livingstone i Isaacowitz pokazali su da se stariji odrasli manje usredotočuju na negativne aspekte situacija u odnosu na mlađe odrasle, no da nema razlika u upotrebi strategija ponovne procjene i supresije.¹³³ Općenito, rezultati istraživanja razvojnih promjena u upotrebi strategija ponovne procjene u odrasloj dobi govore da se stariji češće koriste tom strategijom, no ima i istraživanja koja ne upućuju na značajne dobne razlike.^{134,135,136} Što se tiče upotrebe supresije, neka istraživanja pokazuju da se stariji odrasli koriste tom strategijom češće, ali i da kod starijih ona nije povezana s negativnim ishodom, kao što su povišene razine depresivnosti i anksioznosti.^{137,138} Suprotno su dobili John i Gross, da se stariji rjeđe koriste supresijom ekspresije emocija, što govori da nije sasvim jasno kako se upotreba te strategije mijenja s dobi.¹³⁹ No osim tih dviju dominantnih strategija, postoje i mnoge druge, kao što su izbjegavanje situacija, rješavanje konflikta, ruminiranje, distraktiranje, korištenje humorom, kognitivna promjena, ventiliranje,

¹³⁰ C. L. PARK, M. K. WILLIAMS, P. R. HERNANDEZ, V. B. AGOCHA, S. Y. LEE, L. M. CARNEY, D. LOOMIS, Development of emotion regulation across the first two years of college, u: *Journal of adolescence* 84(2020.), 230–242.

¹³¹ L. L. CARSTENSEN, J. M. GOTTMAN, R. W. LEVENSON, Emotional behaviour in long-term marriage. *Psychology and aging* 10(1995.)1, 140–149.

¹³² L. BRUMMER, L. STOPA, R. BUCKS, The influence of age on emotion regulation strategies and psychological distress, u: *Behavioural and cognitive psychotherapy* 42(2014.)6, 668–681.

¹³³ K. M. LIVINGSTONE, D. M. ISAACOWITZ, The roles of age and attention in general emotion regulation, reappraisal, and expressive suppression, u: *Psychology and aging* 33(2018.)3, 373–383.

¹³⁴ N. GARNEFSKI, J. LEGERSTEE, V. V. KRAAIJ, T. VAN DEN KOMMER, J. TEERDS, Cognitive coping strategies and symptoms of depression and anxiety: a comparison between adolescents and adults.

¹³⁵ O. P. JOHN, J. J. GROSS, Healthy and unhealthy emotion regulation: personality processes, individual differences, and life span development, u: *Journal of personality* 72(2004.)6, 1301–1333.

¹³⁶ K. M. LIVINGSTONE, D. M. ISAACOWITZ, The roles of age and attention in general emotion regulation, reappraisal, and expressive suppression.

¹³⁷ P. ZIMMERMANN, A. IWANSKI, Emotion regulation from early adolescence to emerging adulthood and middle adulthood: Age differences, gender differences, and emotion-specific developmental variations.

¹³⁸ L. BRUMMER, L. STOPA, R. BUCKS, The influence of age on emotion regulation strategies and psychological distress.

¹³⁹ O. P. JOHN, J. J. GROSS, Healthy and unhealthy emotion regulation: personality processes, individual differences, and life span development.

upotreba psihoaktivnih tvari, o kojima nemamo toliko empirijskih nalaza.¹⁴⁰ Puente-Martínez i suradnici u svom su istraživanju pratili emocije i emocionalnu regulaciju odraslih u svakodnevnom životu tijekom dvaju mjeseci i došli su do nalaza da stariji odrasli koriste više različitih strategija te da ih češće koriste kad su u negativnom emocionalnom stanju, što upućuje na veću fleksibilnost i učinkovitost u primjeni strategija regulacije.¹⁴¹ Taj je nalaz u skladu s nekim istraživanjima dobnih razlika u sposobnosti upravljanja emocijama među kohortama odrasle dobi.^{142,143,144}

Istraživanja u području emocionalne inteligencije sugeriraju da sposobnost upravljanja svojim i tuđim emocijama napreduje tijekom adolescencije i odrasle dobi iako napredak nije vidljiv u svim uzorcima i periodima.¹⁴⁵ Istraživanja primjene pojedinih strategija tijekom razvoja upućuju na dobne promjene u upotrebi pojedinih strategija, sve veći broj strategija i sve bolju učinkovitost. Promjene u upotrebi pojedinih strategija i iskušavanje novih (npr. u adolescenciji) moglo bi biti povezano sa stagnacijom ili nazadovanjem u učinkovitosti upravljanja svojim emocijama koja se evidentira u istraživanjima emocionalne inteligencije. U budućim bi istraživanjima bilo dobro integrirati te dvije konceptualizacije kako bi se moglo utvrditi što je u podlozi razvojnih promjena u sposobnostima upravljanja svojim i tuđim emocijama.¹⁴⁶

Zaključno o istraživanjima razvoja sposobnosti emocionalne inteligencije

Iako je konstrukt emocionalne inteligencije stekao veliku popularnost praćenu i velikim brojem istraživanja, možemo reći da istraživanja razvoja sposobnosti emocionalne inteligencije nisu pratila taj trend. Razvojnih je istraživanja koja se temelje na modelu sposobnosti emocionalne inteligencije još uvijek prilično malo, a gotovo uopće nema istraživanja na uzorcima djece. No istraživanja izvan konceptualizacija

¹⁴⁰ A. PEÑA-SARRIONANDIA, M. MIKOLAJCZAK, J. J. GROSS, Integrating emotion regulation and emotional intelligence traditions: A meta-analysis.

¹⁴¹ A. PUENTE-MARTÍNEZ, Z. PRIZMIC-LARSEN, R. J. LARSEN, S. UBILLOS-LANDA, D. PÁEZ-ROVIRA, Age differences in emotion regulation during ongoing affective life: A naturalistic experience sampling study, u: *Developmental psychology* 57(2021.)1, 126–138.

¹⁴² R. CABELLO, B. NAVARRO BRAVO, J. M. LATORRE, P. FERNÁNDEZ-BERROCAL, Ability of university-level education to prevent age-related decline in emotional intelligence.

¹⁴³ I. GOLDENBERG, K. MATHESON, J. MANTLER, The assessment of emotional intelligence: A comparison of performance-based and self-report methodologies.

¹⁴⁴ K. KAFETSIOS, Attachment and emotional intelligence abilities across the life course.

¹⁴⁵ A. BABIĆ ČIKEŠ, V. BUŠKO, On the development of emotional intelligence: Two-wave study on early adolescents.

¹⁴⁶ A. PEÑA-SARRIONANDIA, M. MIKOLAJCZAK, J. J. GROSS, Integrating emotion regulation and emotional intelligence traditions: A meta-analysis.

emocionalne inteligencije, koja su uglavnom usmjerena na razdoblje djetinjstva, daju nam vrijedne spoznaje i pomažu nam sagledati razvoj emocionalnih sposobnosti.

Podatci opisani u ovom radu sugeriraju da se u ranom djetinjstvu događa intenzivan razvoj emocionalnih sposobnosti u kojem se postavljaju temelji daljnjega emocionalnoga funkcioniranja osobe. Djeca uče prepoznavati osnovne emocije u različitim vrstama ekspresija emocija, imenovati osnovne emocije i razumjeti njihove uzroke te razlikovati uzroke od posljedica emocija.^{147,148,149,150,151} Također počinju prepoznavati i razumijevati prikrivene emocije i individualne razlike u emocionalnim doživljajima različitih osoba u istim situacijama.^{152,153} Osim toga djeca te dobi usvajaju različite strategije upravljanja svojim emocijama, od heteroregulatornih prema samoregulatornima, a emocionalno znanje pomaže im u tome da budu učinkovitiji u upotrebi pojedinih strategija.^{154,155} Nadalje, na prijelazu u srednje djetinjstvo i tijekom toga životnoga razdoblja nastavlja se razvoj prepoznavanja i imenovanja emocija, otkivaju se složene emocije i mješavine emocija te se i dalje poboljšava razumijevanje prikrivenih osjećaja.^{156,157,158,159,160} Djeca se i sama tijekom djetinjstva sve više koriste su-

¹⁴⁷ S. A. DENHAM, E. A. COUCHOUD, Young preschoolers' understanding of emotion.

¹⁴⁸ M. MORNINGSTAR, E. E. NELSON, M. A. DIRKS, Maturation of vocal emotion recognition: Insights from the developmental and neuroimaging literature.

¹⁴⁹ S. C. WIDEN, J. A. RUSSELL, Children acquire emotion categories gradually.

¹⁵⁰ F. PONS, P. L. HARRIS, M. DE ROSNAY, Emotion comprehension between 3 and 11 years: developmental periods and hierarchical organization.

¹⁵¹ J. A. RUSSELL, The preschooler's understanding of the causes and consequences of emotion.

¹⁵² F. PONS, P. L. HARRIS, M. DE ROSNAY, Emotion comprehension between 3 and 11 years: developmental periods and hierarchical organization.

¹⁵³ R. SONG, H. OVER, M. CARPENTER, Young children discriminate genuine from fake smiles and expect people displaying genuine smiles to be more prosocial.

¹⁵⁴ R. FELDMAN, The development of regulatory functions from birth to 5 years: insights from premature infants.

¹⁵⁵ C. KOPP, Regulation of distress and negative emotions: A developmental view.

¹⁵⁶ S. R. BERZENSKI, T. M. YATES, The differential influences of parenting and child narrative coherence on the development of emotion recognition.

¹⁵⁷ S. VICARI, J. S. REILLY, P. PASQUALETTI, A. VIZZOTTO, C. CALTAGIRONE, Recognition of facial expressions of emotions in school-age children: the intersection of perceptual and semantic categories.

¹⁵⁸ B. G. HEUBECK, P. R. BUTCHER, K. THORNEYWORK, J. WOOD, Loving and angry? Happy and sad? Understanding and reporting of mixed emotions in mother-child relationships by 6- to 12-year-olds.

¹⁵⁹ F. PONS, P. L. HARRIS, M. DE ROSNAY, Emotion comprehension between 3 and 11 years: developmental periods and hierarchical organization.

¹⁶⁰ M. PERRON, P. GOSSELIN, M. GAGNON, M. BEAUPRÉ, M. JOMPHE, M. DOUCET, The understanding of emotion dissimulation in school-aged children.

presijom ekspresije emocija, a neka istraživanja sugeriraju da se pri kraju srednjega djetinjstva javlja i strategija ponovne procjene.^{161,162} Adolescencija, kao razdoblje intenzivnoga razvoja, prema dosadašnjim istraživanjima, donosi napredak u svim emocionalnim sposobnostima, no taj se napredak ne reflektira uvijek na ponašanje adolescenata u svakodnevnom životu i nije linearan.^{163,164,165} Podatci o razvoju emocionalnih sposobnosti u odrasloj dobi sugeriraju dobne promjene, no istraživanja su uglavnom transversalna i ne upućuju na jasne zaključke.¹⁶⁶

Slika razvoja emocionalnih sposobnosti koja je predstavljena u ovom istraživanju mogla bi pomoći stručnjacima u radu s djecom, kako bi se kreirali sveobuhvatni i učinkoviti programi poticaja razvoja emocionalnih sposobnosti. Važno je da su takvi programi usmjereni na djecu od ranoga djetinjstva te da se, prateći individualni razvojni tijek, djetetu nude različiti sadržaji u kojima se emocije mogu prepoznavati (npr. vokalne, tjelesne, umjetničke ekspresije) i sve složeniji problemi (sve veći broj osnovnih emocija, složene emocije, pomiješane emocije, prikrivene emocije, sve složenije situacije za razumijevanje uzroka i posljedica emocija itd.). No ne možemo reći da nam dosadašnja istraživanja daju jasne smjernice za takav rad.

S obzirom na već dugu tradiciju istraživanja konstrukta emocionalne inteligencije, ali i istraživanja pojedinih emocionalnih sposobnosti, postavlja se pitanje zašto još uvijek nemamo odgovore na mnoga pitanja o njihovu razvoju. Nekoliko je mogućih razloga, a jedna od većih prepreka istraživanjima razvoja sposobnosti emocionalne inteligencije jest manjak instrumenata namijenjenih njihovu mjerenju kod djece.¹⁶⁷ Osim toga čini se da među istraživačima dječjega psihološkoga razvoja nema mnogo interesa za konstrukt emocionalne inteligencije, a tome vjerojatno doprinosi kompleksnost modela emocionalne inteligencije koji uključuje četiri razine sposobnosti od kojih svaka obuhvaća veći broj pojedinih sposobnosti. Takav

¹⁶¹ J. T. GROSS, J. CASSIDY, Expressive suppression of negative emotions in children and adolescents: Theory, data, and a guide for future research.

¹⁶² J. A. SILVERS, C. INSEL, A. POWERS, P. FRANZ, C. HELION, R. E. MARTIN, J. WEBER, W. MISCHER, B. J. CASEY, K. N. OCHSNER, vPFC-vmPFC-Amygdala interactions underlie age-related differences in cognitive regulation of emotion.

¹⁶³ A. BABIĆ ČIKEŠ, V. BUŠKO, On the development of emotional intelligence: Two-wave study on early adolescents.

¹⁶⁴ S. BURNETT, S. THOMPSON, G. BIRD, S. J. BLAKEMORE, Pubertal development of the understanding of social emotions: Implications for education.

¹⁶⁵ S. A. HARDY, C. R. BALDWIN, T. HERD, J. KIM-SPOON, Dynamic associations between religiousness and self-regulation across adolescence into young adulthood.

¹⁶⁶ R. CABELLO, B. NAVARRO BRAVO, J. M. LATORRE, P. FERNÁNDEZ-BERROCAL, Ability of university-level education to prevent age-related decline in emotional intelligence.

¹⁶⁷ S. E. RIVERS, I. J. HANDLEY-MINER, J. D. MAYER, D. R. CARUSO, Emotional intelligence.

je konstrukt teško operacionalizirati i obuhvatiti istraživanjem, a zahtjevnost istraživanja povećava i kompleksnost longitudinalnih nacrtā. Zbog svega navedenoga dobrodošle su integracije istraživanja koja se bave pojedinačnim sposobnostima, što predstavlja i znanstveni doprinos ovoga rada. Povezivanje različitih područja istraživanja može koristiti i u planiranju daljnjih istraživanja razvoja emocionalnih sposobnosti s metodološkoga aspekta, jer je upotreba usporedivih metoda mjerenja sposobnosti preduvjet napretka u spoznajama o razvoju.

Nešto je više istraživanja o razvoju emocionalne inteligencije na uzorcima adolescentne i odrasle dobi, ali ona su dominantno transverzalna, a usporedbe rezultata transverzalnih i longitudinalnih nacrtā upućuju na različite razvojne trendove. Neophodna su nova longitudinalna istraživanja koja bi omogućila razjašnjavanje rezultata dobivenih u transverzalnim istraživanjima. Donošenju utemeljenih zaključaka na temelju podataka takvih istraživanja doprinijele bi nove mjere (testovi) namijenjene mjerenju različitih sposobnosti, osobito onih koje nisu još operacionalizirane u istraživanjima emocionalne inteligencije (npr. prepoznavanje i točno izražavanje vlastitih emocija, prepoznavanje emocija u sadržajima koji nisu facijalne ekspresije, razlikovanje iskrenih od lažnih emocionalnih izraza; različite sposobnosti upotrebe emocija kao olakšica mišljenju; određivanje uzroka i posljedica emocija, sposobnost afektivnoga predviđanja, prepoznavanje kulturnih razlika u evaluaciji pojedinih emocija; upravljanje emocijama drugih ljudi).

Zaključno možemo reći da u području istraživanja emocionalne inteligencije ima još mnogo prostora za istraživanja razvoja u svim razvojnim razdobljima, s naglaskom na sveobuhvatna longitudinalna istraživanja. Osim toga mnogo je prostora i za pregledne i metaanalitičke radove koji bi omogućili stvaranje jasnije slike razvoja emocionalnih sposobnosti. Jedan je od takvih pokušaja i ovaj rad. U njemu nije bilo prostora za sagledavanje korelata razvoja i učinkovitosti programa namijenjenih poticanju razvoja emocionalnih sposobnosti, na što bi se također mogli usmjeriti budući radovi.

DEVELOPING THE ABILITIES OF EMOTIONAL INTELLIGENCE – DO WE KNOW ENOUGH?

Ana BABIĆ ČIKEŠ*

Summary: *It is assumed that the abilities of emotional intelligence (EI) improve with age and that it is possible to facilitate their development. However, there is very little research dealing with that aspect of EI. According to our knowledge, there are no developmental studies in the context of the EI abilities model in children, and research on adolescents indicates progress in EI, but also the need for additional research that would clarify the course and correlates of development. In adult samples, significant but somewhat contradictory differences between cohorts were obtained, suggesting that experience contributes to progress in abilities and that older cohorts have lower scores. The development of emotional abilities has been researched outside the context of EI, and this paper provides an overview of these studies. Additional research is needed that would allow us to form a comprehensive image of the development of EI abilities, which would have many useful practical implications.*

Keywords: *emotional intelligence; development; abilities; emotions; recognizing emotions; understanding emotions; managing emotions.*

---

* Asst. Prof. Ana Babić Čikeš, Ph.D., Faculty of Humanities and Social Sciences, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Lorenza Jäger 9, Osijek, ababic@ffos.hr